

УДК 341.6

Іван Іванець,*здобувач кафедри міжнародного приватного права
Київського інституту міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*

РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЧАСТИНИ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті аналізуються етапи формування Європейського суду з прав людини, досліджуються поняття «міжнародна система захисту прав людини», місце Європейського суду в ній.

Ключові слова: міжнародна система захисту прав людини, формування Європейського суду з прав людини, захист прав людини тощо.

До цього часу йдуть доктринальні суперечки щодо існування міжнародної системи захисту прав людини та не згадують дискусії щодо визначення цього поняття. Більшість науковців, які займаються проблемами міжнародної системи захисту прав людини, просто констатує наявність такої системи, не вдаючись до аналізу цього поняття [1, с. 3, 5].

Те, що міжнародна система захисту прав людини є системою, не викликає сумніву, адже це складний, багатоланковий, «об'ємний» організм, який містить низку різноманітних компонентів [2, с. 214]. До недавнього часу для позначення аналізованого поняття вживалися терміни «міжнародне співробітництво держав у сфері прав людини», «міжнародне регулювання прав людини» [3, с. 25], «система ООН у сфері прав людини»; «міжнародно-правові засоби, призначені для забезпечення та захисту основних прав людини» [4, с. 15] тощо.

В. Буткевич вважає, що термін «міжнародний захист прав людини та основних свобод» у сучасній науці міжнародного права вживається в широкому і вузькому значенні. «В широкому сенсі під цим терміном найчастіше розуміють систему міжнародно-правових норм, принципів і стандартів, закріплених у міжнародних договорах універсального, регіонального та локального характеру, які визначають права і свободи людини, зобов'язання держав і міждержавних організацій щодо дотримання, розвитку вказаних прав і свобод, а також міжнародні механізми забезпечення і контролю за дотриманням суб'єктами міжнародного права зобов'язань у цій галузі права і відновлення порушених прав конкретних осіб чи груп населення». Згідно з іншим поглядом міжнародний захист прав людини та основних свобод є інститутом но-

вої галузі міжнародного права – міжнародного права прав людини [5, с. 224].

Серед міжнародних судових контрольних органів у міжнародній системі захисту прав людини можна виділити два основні типи. До першого типу таких контрольних органів належать міжнародні судові інституції, діяльність яких непрямо чинно стосується питань міжнародного захисту прав людини. До таких міжнародних судових інституцій можна віднести, наприклад, Міжнародний Суд ООН, який створений і діє на підставі Статуту, що є складовою частиною Статуту ООН від 26.06.1946 р., або Суд Європейських Співтовариств, який створений і діє на підставі Договору про Європейське Співтовариство вугілля та сталі, що набрав чинності 01.01.1952 р.

Характерною особливістю Міжнародного Суду ООН є те, що, по-перше, він не приймає до свого розгляду індивідуальні заяви про порушення прав і свобод людини, оскільки виключно держави мають право на звернення до нього; по-друге, діяльність Міжнародного Суду стосується питань міжнародного захисту прав людини лише тією мірою, якою ці питання торкаються предмета міждержавного спору, а також враховуючи те, що Міжнародний Суд здійснює свої функції відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права, одним із яких є принцип дотримання прав людини й основних свобод; по-третє, звернення до Міжнародного Суду обумовлюється необхідністю висловлення на це згоди відповідної держави-відповідача [5, с. 224].

До другого типу міжнародних судових контрольних органів слід віднести ті, що створені в рамках міжнародних договорів щодо захисту прав людини, тобто діяльність яких безпосередньо пов'язана з питаннями міжна-

родного захисту прав людини. До таких міжнародних судових інституцій, окрім Європейського Суду з прав людини, можна віднести лише Міжамериканський Суд з прав людини, створений у рамках Міжамериканської конвенції з прав людини, що набрала чинності 18.07.1978 р. І хоча рішення Міжамериканського Суду про порушення прав, гарантованих Міжамериканською конвенцією, є юридично обов'язковими для держави-відповідача, право на звернення до цього міжнародного суду мають виключно держави-учасниці Міжамериканської конвенції та Міжамериканська комісія з прав людини. Подібно до класичних міжнародних контрольних органів, право на звернення до Міжамериканського Суду обумовлюється також необхідністю висловлення на це згоди держави-відповідача [5].

Україна стала частиною універсальної системи захисту прав людини ще у 1945 р., коли було підписано Статут ООН. До європейської системи в рамках ОБСЄ Україна вступила в 1992 р., а в рамках Ради Європи – у 1995 р [5]. Тому як суб'єкт міжнародної системи захисту прав людини Україна повинна керуватися засадами, що ґрунтуються на дотриманні норм і принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, Міжнародному біллі прав людини, Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Гельсінському Заключному акті, Паризькій хартії для нової Європи й інших документах ООН, ОБСЄ та Ради Європи.

Серед регіональних засобів захисту прав людини, зокрема європейських, виділяють міжнародно-правові акти та міжнародні органи з контролю за дотриманням і захисту прав людини. Європейська система захисту прав людини, створена Радою Європи у 1949 р., за п'ятдесят п'ять років свого існування стала ефективним механізмом захисту прав людини й основних свобод. У рамках Ради Європи прийнято понад 200 конвенцій, які є фундаментом для вдосконалення національного законодавства країн – членів Ради Європи у сфері прав людини [6, с. 21]. Згідно із ст. 3 Статуту Ради Європи кожен член Ради Європи повинен визнавати принципи верховенства права та користування правами людини й основними свободами всіма особами в межах його юрисдикції [7, с. 157].

Одним із основних джерел європейської системи захисту прав людини, створеної Радою Європи, є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Європейська Конвенція), ратифікована Україною 11.09.1997 р. Так, захист прав людини, що забезпечується згідно з цим міжнародним договором, до 01.11.1998 р. здійснювався трьома органами: Європейською комісією з прав

людини, Європейським судом з прав людини і Комітетом Міністрів Ради Європи.

Кожна Висока Договірна Сторона могла передати на розгляд Європейської комісії будь-яку заяву про порушення Конвенції (ст. 24). Крім того, для індивідів, які подавали скарги до Комісії, був передбачений *locus standi*. Це право подання індивідуальних петицій (ст. 25) визначене як право окремих осіб безпосередньо шукати засіб судового захисту.

Зареєстрована Секретаріатом скарга розглядалася Комісією спочатку на предмет прийнятності. Якщо мирного врегулювання не було досягнуто, Комісія складала доповідь із викладенням фактів і своєї думки стосовно того, чи свідчать встановлені факти про порушення державою її зобов'язань за Конвенцією. Доповідь направлялася Комітету Міністрів Ради Європи – політичній інстанції, яка вже виносила обов'язкове рішення у справі. Однак як Комісія, так і держави-учасниці могли передати справу до Суду відповідно до ст. 48 Конвенції, рішення якого також є обов'язковим.

Зрозуміло, що це створювало проблеми для ефективного захисту прав окремих індивідів, в яких право на звернення до Європейського Суду було відсутнє. Проте проблема невдовзі була вирішена. Згідно з Протоколом № 9 від 06.11.1990 р., який набрав чинності 01.10.1994 р., індивіди також отримали право звертатись із скаргами до Європейського Суду. Значна кількість урядів уперто відмовлялася підтримати будь-яку угоду, за якою індивідам надавалася б міжнародна правосуб'єктність, нехай навіть пов'язана з цим правоздатність мала б дуже обмежений і спеціалізований характер. На цій основі Велика Британія до 1965 р. не визнавала юрисдикцію Європейського Суду з прав людини [5].

Наступним кроком еволюції Європейського Суду стало його перетворення на єдину, цілісну структуру із забезпечення розгляду скарг з підстав порушення прав людини за Європейською конвенцією. Тому досить тривалими були дискусії та переговори між державами, що стосувалися подальшого майбутнього Європейського Суду. Результатом стало те, що на основі Протоколу № 11 з 01.11.1998 р. Європейський Суд став єдиним органом, який розглядає скарги індивідів у системі Ради Європи (таким чином було уникнуто дублювання певного обсягу робіт і певних затримок, притаманних чинній доті системі). Було визначено, що юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Європейської конвенції та протоколів до неї і які передаються йому на розгляд будь-якою Високою Договірною Стороною, а також будь-якою особою, неурядовою організацією або гру-

пою осіб у разі порушення однією із сторін положень Конвенції та протоколів до неї (статті 32–34). Суд може також на запит Комітету Міністрів робити консультативні висновки з правових питань, що стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї (ст. 47). Суд розглядає скарги в комітетах із трьох суддів, палатах із 7 суддів та Великій палаті з 17 суддів. Рішення Суду передається Комітету Міністрів Ради Європи, який, у свою чергу, слідкує за виконанням рішення Суду.

Згідно із ст. 44 Європейської конвенції з поправами, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11, рішення Великої палати Європейського Суду є остаточним. Рішення палати стає остаточним, якщо сторони заявляють про те, що вони не звертатимуться з проханням про передачу справи на розгляд Великої палати, або через три місяці від дати ухвалення рішення, якщо прохання про передачу справи на розгляд Великої палати не було заявлене, або ж якщо колегія Великої палати відхиляє прохання про передачу справи на розгляд Великої палати.

Однак, оскільки Суд традиційно дотримується принципів, які він встановлює у своїх попередніх рішеннях, його ухвали є чимось значно більшим, ніж просто авторитетними рішеннями, що створює унікальність даної судової інстанції [8].

Слід зазначити, що Європейський Суд за всі роки свого існування проявив себе дійсно ефективною діючою інституцією. Так, до кінця 2012 р. кількість незареєстрованих або попередніх справ, які з року в рік відкривалися, становила більше 100 тис. Згідно із статистикою Європейського Суду та за словами Урядового уповноваженого у справах Європейського Суду Н. Кульчицького, на кінець вересня 2012 р. перше місце за кількістю звернень займає Росія, друге – Туреччина, третє – Італія, четверте – Румунія, п'яте – Україна. Сьогодні на розгляді в суді перебуває 10 400 скарг проти України, що становить 7,5 % загальної кількості скарг, поданих до Європейського Суду у 2012 р. [9]. Це свідчить про те, що ніхто не очікував, що кількість скарг буде настільки вражаючою, особливо беручи до уваги, що за словами Голови Європейського Суду Л. Вільдхабера значна кількість із цього масиву скарг є, на жаль, однотипними [10]. У свою чергу, це є індикатором того, наскільки гостро стоїть проблема застосування практики Європейського Суду та виконання його рішень, вирішення якої могло б зменшити таку невтішну статистику та подолати проблему подання однотипних скарг, у тому числі з боку України.

Можна стверджувати, що Європейський Суд потребує змін, які відповідали б новим вимогам часу та полягали б у здатності опра-

цьовувати зростаючу кількість скарг. Для цієї мети у 2006 р. підписаний Протокол № 14 до Європейської конвенції, що повинен був внести відповідні зміни до процедури розгляду скарг Європейського Суду та, таким чином, підвищити його ефективність.

Метою Протоколу № 14 стала оптимізація роботи Суду з метою надання та забезпечення захисту прав людини пропорційно до постійно зростаючої кількості скарг. Так, Протокол 14 приносить три основні зміни до Конвенції й її механізму контролю:

- у випадках явно неприйнятних скарг до розгляду їх прийнятність і відповідне рішення прийматиметься одним суддею. Такі рішення приймаються на даний момент комітетом із трьох суддів. Ідея полягає у підвищенні потенціалу фільтрації Суду відносно того, що можна назвати «безнадійними» справами, які складають переважну більшість отриманих скарг: у 90–95 % випадків, незалежно від країни, вони є неприйнятними;

- для повторних судових випадків – коли справи випливають із тих самих структурних прогалин і недоліків законодавства на національному рівні – комісія з трьох суддів, може, як правило, приймати скаргу та виносити судові рішення відповідно за спрощеною процедурою. За нинішньої системи, рішення може бути дано тільки сімома суддями палати;

- нового, додаткового критерію прийнятності, де має бути встановлено, що заявник зазнав «серйозних поневірянь». Ця нова гнучкість підлягатиме обмеженням у ситуаціях, коли «повага до прав людини» вимагає Суд розглянути скаргу, навіть у випадку відсутності правового захисту з цього аспекту проблеми у тій чи іншій країні.

Інші особливості Протоколу 14:

- повноваження суддів подовжено від шести до дев'яти років;

- Уповноваженому з прав людини надається право втручатися у справи як третя сторона (на даний час він може зробити це тільки на запрошення голови суду);

- Комітету Міністрів дозволяється просити Суд тлумачити остаточне рішення, з тим щоб полегшити його виконання;

- Комітету Міністрів дозволяється розпочати процедуру відшкодування в разі невиконання рішень Суду, як міри процедури контролю.

За оцінкою суду, Протокол 14 збільшить потенціал Суду щодо швидкого розгляду більшої кількості справ щонайменше на 25 %. Цього недостатньо, щоб вирішити проблему надмірної кількості скарг, але, безумовно, допоможе утримати ситуацію в допустимих межах ефективного захисту прав кожної людини, яка звертається до Суду [11].

Висновки

Діяльність Європейського Суду дійсно є важливою, адже вона безпосередньо стосується захисту інтересів і прав окремих індивідів, які, завдяки можливості звернення до Суду, отримали унікальну можливість захищатися від протиправних дій або бездіяльності з боку держав. Для забезпечення цієї місії Суду пройдено довгий шлях, який дозволяв змінювати та поліпшувати його роботу. В результаті отримано ефективний механізм захисту прав людини, проте наскільки вдалими виявляться заходи, запропоновані реформою Європейського Суду за Протоколом 14, покаже час. На нашу думку, можна з великою вірогідністю передбачити, що це не остаточні зміни, адже інститут прав людини завжди вимагатиме кореспондуючих своєму часу реформ та адекватних дій із боку держав для забезпечення їх своєчасної реалізації.

Існуючі дискусії, що стосуються визначення поняття «міжнародна система прав людини», є важливими, проте ніхто не заперечуватиме факт існування такої системи, яка дійсно змогла забезпечити ефективний захист прав людини. Частиною цієї системи є Європейський Суд з прав людини, який вирізняється серед інших міжнародних судових органів можливістю звернення до нього фізичних осіб.

На прикладі розвитку та змін Європейського Суду з прав людини ми можемо стверджувати, що міжнародно-правова система захисту прав людини не є статичною, а перебуває в постійному розвитку. Саме це є визначальним для функціонування ефективної системи захисту прав та основних свобод людини.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2013 р.

This article analyzes the stages of the European Court of Human Rights, examines the concept of international human rights system and place it in the European Court.

В статье анализируются этапы формирования Европейского Суда по правам человека, исследуется понятие «международная система защиты прав человека», место Европейского Суда в ней.

Список використаних джерел

1. Грушова А. Т. Проблеми захисту прав людини в діяльності ООН: автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2004.
2. Алексеев С. С. Теория права. – Х., 1994.
3. *Международное сотрудничество государств в области прав человека (проблемы защиты прав человека в условиях борьбы за мир и безопасность)* / В. Н. Денисов, А. М. Овсюк, П. Ф. Мартыненко и др. – К., 1997.
4. Исакович С. В. Вопросы основных прав человека в деятельности Организации Объединенных Наций: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1968.
5. *Міжнародне право: основні галузі* / За ред. В. Г. Буткевича. – К., 2004.
6. Гіджіван Л. Ю. Становлення та розвиток співробітництва України з Радою Європи у сфері прав людини: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2001.
7. *Statute of the Council of Europe (Extracts) // Human Rights in International Law: Basic Texts.* – Strasbourg: Council of Europe Press, 1992.
8. Шевчук С. В. Судовий прецедент у діяльності Європейського Суду з прав людини та його вплив на правову систему України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 5. – С. 114–115.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novostimira.com.ua/novyny_30989.html.
10. Николайко И. В. Права человека и система ООН. – К., 1991.
11. Девід Мілнер. Реформа Європейського Суду з прав людини: виконані, заплановані та запропоновані зміни в організації та функціонуванні Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nhc.no/php/files/documents/Tema/Reform%20of%20The%20European%20Court%20of%20Human%20Rights/2008/Milner.doc>.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.garant.ru/action/conference/10126/>.